

VƏTƏN SEVGİSİ XİLAS YOLUMUZDUR

Sabir Rüstəmخانının "Milli xarakter" və "Millət, millətçilik" esseləri üzərində düşüncələr

Şadət CƏFƏROV,

iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru,

Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və
Jurnalistlər Birliklərinin üzvü,
Beynəlxalq Yazarlar Birliyinin üzvü

Sabir Rüstəmخانlı haqqında danışarkən birinci növbədə onun azərbaycanlı xarakteri, milli-mənəvi keyfiyyətləri haqqında danışmaq lazımdır. Çünki onun azadlıq hərəkatındaki rolu da məhz milli kimliyimizin ən qabarıq keyfiyyətlərini kütləyə çatdırmağa yönəlmişdi. Sabirin milli azadlıq hərəkatına qədərki yaradıcılığında da milli xarakter məsələsi həmişə önə çəkilib. O, poeziyasında, zəngin publisistik yaradıcılığında Azərbaycan xalqının milli dəyərlərini bir qayda olaraq uca tutmağa çalışıb. Bu dəyərləri qorumağın vacibliyini hər vaxt diqqətə çəkib. Çünki o, ideoloq kimi yaxşı bilir ki, əsas milli xüsusiyyətləri, dayanıqlı xarakter cizgilərini qorumadan bir millət kimi özünü hiif etmək çox çətindir. Xüsusilə dünya xalqlarının bir-birinə herbi, iqtisadi, eləcə də mənəvi inteqrasiyası zamanında özlüyünü itirmək təhlükəsi var.

Zənnimcə, Sabir Rüstəmخانlı vətənin və millətin taleyini ardıcıl olaraq qorumaq haqqında düşüncə. Bu da onu sözün həqiqi mənasında Sovet imperiyasının çöküşü zamanında azadlıq ruhu ilə meydanlara axan kütləni idarə etməsində əsas istinad olub. Şübhəsiz, o, düşüncə adamı kimi, fikir adamı kimi mənsub olduğu xalqın bütün keyfiyyətlərini dərinləndirən, hansı cəhətlər bizim xalqın təbiətində qabarıq şəkildə özünü göstərir və bunun nə dərəcədə zərərli və yaxud faydalı olduğunu zaman-zaman müşahidə edib. Onun ən müxtəlif publisistik kitablarında milli mənafe məsələsi, millət məsələsi, milli xarakter məsələsinə dair çox dəyərli elmi-publisistik yazıları var. Bu qeydlərimdə mən Sabir Rüstəmخانının milli xarakter essensini diqqətlə nəzərdən keçirdim. Şübhəsiz, o, təbiətində olan, bizi dünya xalqlarından fərqləndirən üstün cəhətlərimizi də yaxşı bilir və təqdir edir. Amma biz hansı cəhətlərdən inkışaf etmiş dünya xalqlarından geri qalırdıq? Onlarla müqayisədə müəyyən cəhətlərimizlə qüsurlu görünüürk?... O, bunları da diqqətdən qaçır. Yeni Sabir Rüstəmخانında adaşı Mirzə Ələkbər Sabir kimi millətin qüsuru cəhətlərinə cəsəretli, tənqidi ya-

naşma qabiliyyəti də var. O, sanki heç nəyi gizlətmək istəmir. Hər şeyi xalqın gözüünə içinə deməyə çalışır. Qoy hər kəs əsl həqiqəti bilsin.

Vaxtı ilə Azərbaycanın tarixi-millət qəhrəmanlarını, hətta əfsanəvi qəhrəmanlarını əyri gözə dəyənlər özlərinin qərəzli yanaşmaları ilə Sabir Rüstəmخانlı kimi milli sevdalı ziyalıların haqlı etirazına səbəb oldu. Sabir dəyərləri qoruyur, dəyərləri dağıdanlara qarşı mübarizə aparır. Ona görə də Sabirin milli məsələlərlə bağlı mülahizələrini biz səmimi qəbul edirik. Daha çox ona başa düşməyə, təbiqui yanaşdığı məqamları dəqiq öyrənməyə və nəticə çıxarmağa çalışırıq.

"Vətəndaşlığın əlifbası" kitabında Sabir Rüstəmخانının "Milli xarakter" adlı çox dəyərli bir geniş, əhatəli, dərin düşüncə ilə qələmə alınmış essesi var. O, yazısının əvvəlində belə bir sual qoyur: biz dünya xalqları arasında necə görünürük və necə olmalıyıq? Çox sərrast və aydın sualdır.

Mən Avropa ölkələrinin çoxuna səyahət etmişəm. Rusiyani qarış-qarış gəzmişəm. Rus ziyalları ilə ən yaxın, sıx əlaqələrim olub. Onların çoxu Azərbaycanın zəngin mənəvi keçmişini təqdir edir. Şərəfli tariximizlə bağlı elə faktları sadalayır ki, bunun Azərbaycanı, azərbaycanlılara rəğbətə yanaşmanın nəticəsi olduğuna inanmaq mümkündür deyil. Amma orası da var ki, bir çox hallarda azərbaycanlıları maddi mənafe əsiri kimi görür və bunu biza qnaq cəhəti kimi göstərir.

İndi Sabir Rüstəmخانının "Milli xarakter" essensini oxuyarkən onun nə qədər təbiətimizin ziddiyyətli cəhətləri haqqında məsuliyyətlə düşündüyünü də hiss edirəm. O, sözün həqiqi mənasında ziddiyyətli məqamlarla bağlı çox ciddi narahatlıqlar keçirir. "Milli xarakter" essensinin əvvəlində etno-psixologiya sözlüyünə müraciət edir. Azərbaycanlılar haqqında yazılanları oxucuya çatdırır: "Azərbaycanlılar maraqlı, çevik, cəsəretli, azad ruhlu, vədlərinə sadıqdırlar. Adətən, təvəzökər, ləyaqətli-dirlər, bununla bərabər, hökm verməkdə və nəticə çıxarmaqda seçilir və bu da başqa adamlar tərəfindən həmişə düzgün anlaşılmağa bilər. Azərbaycanlıların çox emosionallıqlarını nəzərə almamaq olmur. Onlara və yaxınlarına sayğısız münasibəti demək olar ki, həmişə öz qeyrət və ləyaqətlərinə təcavüz kimi qəbul edirlər, bu, onları incitir və sər cavab reaksiyası doğura bilər. Azərbaycanlılarla mümkün qədər ciddi, nəzakətli, diqqətli, səmimi hörmətlə davranmalısın. Güvənməklə, dost münasibəti və rəftarı ilə onlardan daha çox şey ala bilərsən, nəinki təzyiq və məcburiyyətlə. Ziddiyyətli məqamlarda azərbaycanlıları aşırı dərəcədə həssas, səbirsiz və qızğındırlar. Lakin çəçenlər və osetinlər qədər ehtiyatsız olmur". Maraqlıdır, Sabir Rüstəmخانlı elə düşüncə tərzini diqqətə çəkir ki, biz bunu reallığı ilə öz həyatımızda da gördüyümüzü inkar edə bilmərik.

Axi bizim hər birimizdə hər hansı bir məsələyə həssaslıqla münasibət göstərmək, xüsusi qızısqanılıqla səbirsizlik göstərmək xasiyyətimiz var. Görünür, dünya xalqları, əlbəttə, söhbət sivilizasiyalı ölkələrdən gədir, yaxşı bilirlər ki, soyuqqanlı olmaq cəmiyyətin mənəvi əhəngi, hətta siyasi əhəngini təmin edir. Ona görə də dünya xalqlarının Avropa ərazisində məskunlaşmış

toplumları kifayət qədər sərtdə hadisələrə çox soyuq və təmkinli münasibət göstərir. Doğrudur, biz bir çox məsələlərdə bu mövqə ilə barışırdıq. Ən azı ona görə ki, Xocalı soyqırımı bizim ölkəmizdə baş verib. Ermənilər (haylar) Azərbaycana bu qədər qəddar münasibət bəsləyiblər. Hələ çox öyrənilməmiş Ballıqaya faciəsini yada salmaq, dünyanın diqqət mərkəzinə çəkmək ona görə lazımdır ki, güc mərkəzlərinin siyasi liderləri başa düşsünlər, anlaşılar ki, insanlığa qarşı bu cür cinayəti tərdən məxluqlara qarşı səbr, dözüm asan məsələ deyil. Həlbuki, biz yenə də səbirliyə, yenə də dözümlüyük. S.Rüstəmخانlı etnopsixologiya sözlükdəki xarakteristikasını davam etdirir: "Belə məqamlarda onlar da mübahisəni güc yolu ilə" həll etməyə meyllənilir, həmin anda öz yerlərinin haqlı olub-olmadıqlarını nəzərə almadan onları müdafiə edirlər. Azərbaycanlıların işə münasibətləri də birmənalı deyil. Əhalinin çoxu vicdanla peşələrə yiyələnir, öz sənəti ilə uğraşır, yaxşı mütəxəssis olurlar. Bununla belə, tənbəlləri, "isti yer axtaran"ları da var. Heç bir iş görmədən qazanc əldə etmək, yüksək dərəcədə təmin olunmaq, zənginləşmək, yaxşı əşya və maşına sahiblənmək istəyənlər az deyil. Ümumiyyətlə, azərbaycanlılar bir çox hallarda həyata aşırı dərəcədə pragmatik yanaşır, öz cari xeyirlərini, vaxt itirmədən nə qazana biləcəklərini düşünür. Onlar yüksəlməyə, şöhrətə, məşhur olmağa meyllidirlər. Bu məsələdə onların iddəaları az rol oynamır. Azərbaycanlılar öz müvəffəqiyyətləri, vəzifələri, icimai fəaliyyətləri ilə lovğalanmağı sevir və bu vaxt diqqəti öz şəxsi xidmətlərinə və nailiyyətlərinə yönəltmək üçün hər şey edirlər. Azərbaycanlılar başqa millətlərin nümayəndələri ilə həvəslə ünsiyyət qururlar". Sabir Rüstəmخانlı bu parçanı təsadüf vermir. Özü də göstərilənlərin demək olar ki, hamısı ilə şərik olduğunu da təsdiq edir. Maraqlıdır ki, həmin sözlükdə azərbaycanlılar sözün həqiqi mənasında rəğbət doğuracaq bir xarakter kimi verilir.

Məsələ burada bir qədər yününi dəyişir. Axi Sabir Rüstəmخانlı özü etnopsixoloqdur. O, təkə mənsub olduğu xalqın yox, qonşu xalqların da, eləcə də, digər Avropa xalqlarının da psixologiyasını, düşüncə tərzini, etnik köklərindən gələn xarakter cəhətlərindən öyrənib. Maraqlıdır ki, özünün də razılaşdığı kimi adını çəkdiyimiz sözlükdə həmin xalqlar daha maraqlı üstünlükləri ilə təqdim olunur. Milli şüur məsələsi, vətəne bağlılıq, öz vətəni maraqları üçün hər şeydən keçmək, ağıl və intellekt səviyyəsinin yüksəkliyi, milli ləyaqətin uca tutulması kimi məsələlər həqiqətən ciddi düşüncəli məsələlərdir. Və çox təəssüf ki, məlum sözlüyü tərtib edənlər azərbaycanlıları məhz həmin keyfiyyətlərindən görmür. Demək, digər xalqların təqdir olunan həmin keyfiyyətləri bizi də düşündürməlidir. Yəqin ki, müəyyən böhran anlarında kütləyə çevriləcək təhlükəsi məhz bu cəhətlərlə bağlıdır.

Bundan sonra Sabir Rüstəmخانlı bir çox maraqlı şərq və qərb müəlliflərinin adlarını çəkir. Xüsusilə İbrahim Haqqi Əfəndinin "Mərifətnamə" əsəri ilə bağlı düşüncələrini bölüşür. Özü deməmiş, etnik mənsubluğu dəqiq bilinmə-

yən İbrahim Haqqi Turan və Türkünstan xalqının zəki və mərhəmətli olduğunu qeyd etdikdən sonra yazır ki, Azərbaycan əsillilər başqalarına ziyan verən və xain kimsələrdir. Zənnimcə, bu qərəzli yanaşmadır. Nə qədər qərəzli yanaşmadır?! Müəyyən cəhətlərdə bu düşüncənin hansısa bir tərəfdən doğruluğunu sübut etmək mümkün deyil.

Sabir Rüstəmخانlı Qriqori Qaçevin "Dünyanın milli obrazları, Qafqaz. Rusiyadan Gürcüstana, Azərbaycana, Ermənistanı intellektual səyahət" kitabı haqqında da söhbət açır. Sabir Rüstəmخانının təkidli ilə bu kitabı Azərbaycana haqqında da material daxil edilir. Bütün bunlar milli mənafə uğrunda mübarizənin bəhrəsidir. O, azərbaycanlıların kimliyini göstərmək üçün Azərbaycan ziyalılarından ən görkəmli nümayəndələri ilə Qaçevi tanış edir. Sabir Rüstəmخانlı yazır: "Müəllif yazdım ki, sənin kitabını yalnız o şərtlə nəşr edə bilərik ki, orda Azərbaycanı da obyektiv yerini tutsun. Qafqaz Gürcüstanla Ermənistanı ibarət deyil. Qaçev bu iradını qəbul edib, Azərbaycana gəldi, söhbət etdik, sonra ziyalılarımızdan Anar, Toğrul Nərimanbəyov, Rəhman Bədəlov, Niyazi Mehti, rəssam Mirçevad və başqaları ilə görüşdü. M.F. Axundzadənin əsərlərini, İsmayil Şıxlının "Dəli Kür"ünü, Çingiz Hüseynovun romanlarını, klassik və çağdaş ədəbiyyatımızın bir sıra nümunələrini oxudu, muğam və xalça sənəti ilə tanış oldu bir sözlə Azərbaycanın "Od və Su kosmosu"na baş vurdu və gedib Kitabına elə bu adla da bir fəsil əlavə etdi. Bir müddət sonra kitabın yeni variantını mənə göndərdi. Bu dəfə kitabda Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti, milli xarakterimiz haqqında bir xeyli maraqlı material var idi, o cümlədən mənim Moskvada 1984-cü ildə çıxan "Jdu vestoçki" kitabım. Azərbaycan ruhunu duymaq baxımından geniş təhlil olmuşdu. Qaçev öz əsərini "Geri qayıdan yol" adlı bölümünü bütünlüklə mənim seirlərimə həsr etmiş, özəlliklə seirlərdəki yurda bağlılıq, obrazlar sistemini, ocağa qayıdış ruhunu yüksək qiymətləndirmişdi". Maraqlıdır ki, Sabir Rüstəmخانlı bundan sonra da həmin kitabı nəşr etmir. Çünki digər xalqlarla müqayisədə yenə yanaşma fərqləri vardı. Doğrudur, Sabir Rüstəmخانlı qeyd edir ki, həmin kitab Moskvada nəşr edilir, özü də Rüstəm İbrahimbəyovun köməkliyi ilə. Sabir Rüstəmخانlı belə bir faktı da yada salır: Həmin etnopsixoloq Qriqori Qaçev haqqımızda belə yazmış: "Tez özündən çıxan, öncə savaşmış sonra düşüncə, maddiyatı üstün tutan, unutqan, sözümdən qaçan və s.". Zənnimcə, Sabir Rüstəmخانlı inciklik göstərək həmin kitabı nəşr etməyə qərar vermişdir. Çünki elə bizim xalqımızın arasında məşhur deyimlər var: "Sözünün ağası olmalısın", "Kişi sözünün üstündə olmalıdır", "Kişinin sözü bir olar". Nə isə, sözümlə ona gəlir ki, Sabir Rüstəmخانlı daxilimənəvi tələbatı kimi belə mübarizələrdə ardıcıl olub. O, doğru olaraq qeyd edir ki, xalqın xarakteri onun idealının, yeni başlıca məqsədinin, dilinin, dininin, tarixinin, vətəni və ənənələrinin, əxlaq normalarının cəmindən formalaşır. Tarixən Azərbaycan ərazisi böyük ipək yolunun üstündə olub. Ona görə də herbi güc sahiblərinin maraq dairəsindən çıxma bilməyib.

(Davamı 11-ci səhifədə)

